

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒՆՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Ձ. ՅԱՐԻ 1892

Տարեկան 10 ֆր. ոսկի — 4 յւր.:
Չեղարմանայ 6 ֆր. ոսկի — 2 յւր. 50 կ.:
Միկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻՒ 7 ՅՈՒՆՍ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԱՆՍԻՆՈՒՆԻՈՅ ԵՎ ՍՈՐԵՐԹՈՒՊՈՒՅ
ԲԵՐԵՐԵՍ ՍԿՋԵՆՈՒՊՈՒՐՆԵՐ, ԱՐՏՄՈՒՐԻՆՆԵՐ ՈՒ
ԱՐՔՈՒՆԻ ԿԱՆՈՒՄՈՅ ՎԱՆՈՒՐՈՒՄԸ

(Ըրաւագիտական)

աղբիս գիւտնատան
մէջ գտնուած այս
կրկին թղթի-
րուն(թիւ 2 եւ 3)
ընտգիրն անտա-
րակցոյ Վիեննայի
արքունական տան
գիւտնը պիտի
ըլայ: Ինչպէս ը-
սինք, ասոնք թուական չունին. բայց պաշտո-
նապէս վաւերացուած ու ստորագրուած են:
Հատ հաւանական է որ ընդօրինակուելու ա-
տեն մոռցած ըլլայ օրինակողը տարւոյն թուա-
կանը նշանակելու: Առաջինն — այս ինքն Հայոց
աղաւանաց — պատասխան կու տայ 1 հոբոյտոս
քանի մը տողով 1712 Նոյ. 25ին. ուրեմն ըսել

է թէ քանի մ'ամիս յառաջ կրնայ գրուած ըլլալ
այն թուղթը Պաշտպանով քաղաքացիներէն:

Հայերն իրենք զիրենք քիչ մը ապահով-
ցնելէն ու ոտուրնին հաստատուն կուտան վրայ
դնելէն ետեւ սկսան ներքին կարգադրութիւններ
ընել: Իրրեւ կրօնասէր մարդիկ՝ ամենէն յառաջ
ձեռք զարկին (1723) պարտուպատշաճ քարաշէն
եկեղեցի մը շինելու: Վասն զի մինչեւ այն ատեն
գտնուած (պայտաշէն եկեղեցին) թէ պղտիկ էր
ու թէ միանգամայն խարխուլ: Ուստի այս եկե-
ղեցիէն 3—400 քայլ հեռու դէպ ի արեւմուտք
ձեռք ձեռքի տուած՝ միացեալ զօրութեամբ
կանգնեցին՝ այն ժամանակին պարագայից հա-
մեմատ բաւական ընդարձակ, գեղեցիկ — ու
թերեւս իրենց գաղափարին մէջ գոթական խոյ-
ակներով զարդարուած — եկեղեցին: Ասոր գոր-
ծակից եղան, ինչպէս կ'երեւայ, բոլոր ժողովուրդը՝
մեծամեծք ու փոքունք, արք եւ կանայք, ոմանք
դրամ տալով ու ոմանք ձեռաց աշխատութիւն
մատուցանելով: Եկեղեցւոյ կանգնուելուն հա-
մառօտ պատմութիւնը կեցած է դեռ այսօր, մէկ
կողմնական դրան վրայ քանդակուած: Բոլորովին
աւելորդ չէ այս՝ մետրոպեան նշանագիրներով
եղած յիշատակարանը — զոր «Հանդէս», ալ
իւր ժամանակին ծանուցած է՝ — արդի հայե-
րէն լեզուաւ հոս ընթերցողոց ներկայացընել:
«Սուրբ եկեղեցւոյս ու սուրբ սեղանիս շինութեան
սկիզբն եղաւ փրկչին ՌճՀԹ թուականին, Մայիսի

22ին: Այն միջոցին սուրբ Պետրոսի գահը նստած էր Իննովկենտիոս Թ.Գ.: Աւստրիոյ կայսր էր քրիստոսապալակ կարողոս. երկրին կառավարը՝ Սիկիսմունտոս Պոքինիժ. քաղքին ժողովրդեան երեց քահանան՝ Տէր Յովհաննէս — այս յիշատակարանը գրողը. — եկեղեցական՝ բարեպաշտ պարոն Յովհաննէս եւ իւր որդին Պետրոս. գլխաւոր գատաւոր ջատիկ աղա. եւ օգնական գատաւոր Ղիգօշ աղա ու իւր եղբայրը՝ Վարդան: Ըստք Երեւոյն Տետ խորհուրդ ըրին սուրբ եկեղեցին շինելու: Ոմանք շատ գրամ՝ տուին եւ ոմանք սակաւ՝ ըստ սակաւուն. եւ շատ բարեպաշտ տիկնայք Աստուծոյ սիրոյ համար քար կրեցին: — Բայց քիչ ըսենք Լուսիկ աղային համար, որ յանձն առաւ այս պաշտօնը մինչեւ ի կատար հասցընել: Անոր համար, դուք ընծերցոյններ, պէտք էք զատնք ձեր պատարագին ու աղօթքին մէջ յիշել. որպէս զի իրենց հոգիներուն քառութիւն ըլլայ. եւ մանաւանդ զանոնք (յիշելու էք) որոնք այս եկեղեցւոյն պատճառ եղած են. եւ Տէր Քրիստոս զձեզ յիշէ վերջին դատասանին օրը¹:

Եկեղեցւոյն շինութեան անմիջապէս կը յաջորդեն շատ մը ներքին կարգադրութիւններ, օրէնսդրութիւններ, վճիռներ ու նոր որոշումներ. օրինակի աղագաւ՝ տները բաժնելու, եկեղեցի կրթիլու, Հրդետակ Տեառնէն տեսնել գինի չմտնելու, գաւազան կրելու, զգեստ հագնելու, տուն շինելու նկատմամբ. եւ այլն²:

Ժողովրդեան հոգեւոր պիտոյքը հոգայտ համար որոշուեցաւ որ երկու աշխարհական ու մէկ կրօնաւոր քահանայ ըլլայ: Ատնք եկամտին նկատմամբ ալ հոգաւորութիւն եղաւ: Երկու աշխարհական քահանայք պիտի հոգային զգեստելոնաւ, լուացքով ու կերակրելոնաւ զՀ. Մանուէլ Միկիթարեանը: Եկամուտը՝ հաւասարապէս երեք հոգւոյ մէջ պիտի բաժնուէր: Սակայն քաղաքային ժողովոյն այս որոշումն ըստ ամսին փոփոխութիւն կրեց, երբ Պաշտպալով հասնող Հ. Մանուէլն իրեն մասին եկամուտէն հրաժարեցաւ. ըսելով թէ Միկիթար Երբախօր հրամանն է որ ինք օրամական հաստատուն եկամուտ չունենայ, այլ՝ ձրի քարոզէ, եւ ով որ ժողովրդեան եկամուտապէս որդրմութիւն մը տալ կ'ուզէ, զայն առնու ու անով շատանայ:

Այս միջոցին կ'իյնայ (1729) որ Տէր Ստեփան — անտարակոյն Ռօշքա — Գրիսանիւռանիոյ Հայոց այգեւորութիւն ընելով՝ Եղիսաբեթեան պողոտայ

ալ գնացած ու իսկ մը նոր կարգադրութիւններ ըրած ու շատ մը նոր ընկերութիւններ հիմնած է. ի մէջ այլոց Ս. Երրորդութեան, Ս. Աննայի, Ս. Բովսէփայ, Ս. Ստեփանոսի երկուստասրաց, մաշիկեցործաց եղբայրութիւններն եւ այլն, ու աւանդ կանոնադրութիւններ ըրած է: Քահանայից եկամտին նկատմամբ ըրած փոփոխութիւնն այն էր որ Տէր Յովհաննէս հոգաբարձուն առնու եկամտին երկու մասն, իսկ Տէր Մանուէլ օգնական քահանան՝ մէկ մասը. բայց Տէր Յովհաննէս երկու մասն առնելուն՝ հոգայ զՀայր Մանուէլ կերակրով, ըմպիլիքով, լուացքով եւ այլն, զգեստը գուրս առնելով:

Այս որոշման նկատմամբ՝ 1729 Սեպտեմբեր 24ին եղած տարեգրին խօսքերն են յաջորդ տողերը. «Կարճուրդ եղաւ այսպէս վասն Տէր Տէրնուն, որ ունենան բ. տէր տէրն այսինքն տէր օվանէնն ու տէր մանուէլն զտէր Հայր մանուէլն պահելու կերակրով եւ լվանալով զզօրերն: Վասն այս պատճառի սեպտ. օր այլ առաջ քանք տէր Հայր մանուէլին հօս գալն, այնպէս խօսք արինք հետ մեզիկ, այսինքն հետ զընտաճին, վերջոյգրեալ բ. քահանայքն, որ թէ գայ հօս, մէջ մօտ, հայր մանուէլն նայ զկեղուրն գ. փայ անին, որ կարենայ հարկաւորապէս ապրելու. նայ երբ աստուած տվաւ, որ բարով եկաւ հայր մանուէլն՝ նայ չի կամեցաւ որ քահանայից կեղուրէն առնուր, զի հրաման էր արայ հօրէն որ ամենեւին կեղուր չի առնու, այլ ձրիապէս քարօզէ եւ օվ ինչ ողորմութիւն կամի տալու կամուտորապէս զան առնու միայն ապրիլը. ինչ եւ իցէ, ապրեցէ հարկաւորապէս. վասն այսորիկ զայն վերոյ գրեալն. հաստատեցանք, որ մնայ հաստատ մինչեւ ի վերջն հետ քահանայից: Եւ նմանապէս ի թվուն 1729 սեպտեմբերի ամսուն եկաւ օթեփան վարդապետ հօս ի պաշփառն վեզիգաձիպ եւ հաստատեց զտէր տէրմունն ապրիլիքն այսինքն ունենայ տէր օվանէնն բ. փայ արնէլու կեղուր ու տէր մանուէլն ա. փայ. օր ունենայ տէր օվանէնն պահելու հարկաւորապէս զհայր մանուէլն կեղուրաւով եւ լվանալով եւ այլն, զարտ հագըստի»:

Տղոց կրթութիւնն եւ ուսման նկատմամբ ալ խորհուրդներ եղան: Հաւանական է որ մեր այս թուականէն յառաջ մանչ տղոց դպրոց մը կանգնած ըլլան Եղիսաբեթեան պողոտայի: Հիմակ առաջարկուեցաւ նաեւ արջկանց համար գնել սկզբնական դպրատուն մը բանալ: Աս առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ, եւ 1730 Սեպտ. 11ին որոշուեցաւ որ արջկանց առժամանակեայ դպրոցն սկսուի Աստուածատուր Սէնգովիչի տան

¹ Տե՛ս «Բաւմեղ», 1891: էջ 104 եւ 172:

մէջ: Յունն ընդարձակութի ու դէպ ի եկեղեցի դուռ մը բացուի, դպրատան ինտամական քլայ Ներսէս աղան, իսկ ուսուցիչ Է. Մանուէլ: Ահա որոշման խօսքերը. «Խորհուրդ արկնք ազնիկ տղան ըբգային սեպն. որ ըբայ ժամանակաւոր ասպատարն սենցովին աւանդ սեպն. որ հոն մեծ, ցրնուից զուռնը ու բորդիցայ՝ կտրովի դէպ ի ժամն եւ այլն: Եւ դրկնք վէթիլ զաղաւապ նոր սեպն որ կատարովի եւ սորվեցնող ըբայ վարպետ տէր հայր մանուէլն»:

Ինչպէս ասանք Միքայէլ Երանֆի իշխանը 1696ին հրամանագրով մը շնորհած էր որ քահանայն քիչ մը գինի կարենայ պահել իւր յաւտուէ գործածութեան համար (11): Նաեւ քահանայից Զմեռն՝ այսինքն Միքայէլի կողմէն միտարար՝ կրնային գինի պահել, բայց չէ թէ ծախելու:՝ Հայապ իրենց տեպահման պիտոյոյց համար: Աս հրամանը քանի մը տարի ետքն ընդարձակուած կը գտնենք: Ասոր համեմատ՝ դատաւորին ու 12 խորհրդականներուն հրամանն արուեցած ցմիրտ գինեղահատութիւն. բայց ոչ թէ գինի ծախել: Ազգայինք՝ ստով ալ չառաւանջան. 1726 Հոկտեմբ. 4ին երկրաւորական խորհրդին մէջ առաջարկութիւն եղաւ ու որոշուեցաւ որ եթէ գաւառին վերականգնուի զաշտապարով գալու ըբայ, իրմէն խնդրեն որ ինչպէս դատաւորն ու աղաներն իրենց յատուկ գործածութեան համար ունին գինի պահելու հրաման, ունանկ ալ ամէն հայ մարդեցն հրամանն ունենայ: Աս բաւական չէ, — քալ մըն ալ յառաջ գային, — ժողովրդին մէջ առաջարկուեցաւ նաեւ թէ վերատեսչէն հրաման թանձուի որ զատաւորին ու խորհրդականաց շնորհուի գինեատուն մը պահել եւ գինի ծախել: Պատճառն ալ կու ապ ժողովուրդն վասն զի, կ'ըսէ, ուրիշ տեղերու պէս մենք ամենեւին եկամուտ մը, ոչ ջրաղաց, ոչ դաւա, ոչ անտառ ունինք, — ինչպէս այլ ունին — որ անի եկամուտ բերեն: Ահա արդիւրին խօսքերը. «Խորհրդի արկնք Աջ. որ քալ հոս Վիշարաք նա ուզէ իրմէն քաղաքն որ թողուն զմզ որ ունենանք ամէնէնքանս գինի բռնելու ժով իրեն սեպին, թէպէտ որ ունին պիտով եւ աղաներն, նայ կողմից որ ունենայ ամէն մէկն բռնելու: — 2 ուն. Ղուգիք որ ասն մեր պիտովն եւ Աղաւտուն, որն որ զքաղաքն կի կարաւարին նայ ունենայ ու գլանմէ՝ բռնելու, չէզոքայ տեղէ չունինք ոչ մէկ կելուրն ալ քալ ջրաղաց, ոչ մօտի:

Օչ դաշդ, նայ կողմից որ ըբայ աս չափ կրանինն»:

Աս բաներն յայտնի կ'երեւայ թէ եղբայրներն ապրիլեցիք ձեռուրին ունեցած մէկ երկու առանձնաշնորհութեանց զօրութեամբ՝ իրենց տեղը կարգի խոթելէն եւ ներքին օրէնքներով կարգաւորելէն ետեւ: Հետամուտ եղան որ կամաց կամաց ազատ քաղաքաց կարգն սնցնին, ազատ եկամուտներ, արածանցեալ սանտապաններ, գինեկաճառութիւն, ու եթէ կարելի է ջրաղացք, մաքսի իրաւունք, դարձեալ անտառներ, կալուածներ եւ ուրիշ հաստատան եկամտի աղաբիւրներ ունենան: Իրենց աչքը դէպ ի վիճակն ուղղուած էր, իրենց բոլոր յոյսը առաքինական հոգ տան իշխանաց բարեգլխութեան ու առատաձեռնութեան վրայ էր. եւ ամէն կը պաշտեն իրենց բարօրութիւնն, իրենց յոռապագիմութիւնն, ազահոգութիւնը, հարստութիւնն ու երջանկութիւնը: Եւ յարատեւութիւնն ու հեռանկարութիւնը ցուցուցին թէ իրենց յաւայն մէջ չխառնեցան:

Մէն բանէն յառաջ սահմանեցին որ ձերմանդաւոր — ուր էր երկրին կառավարը — պատգամաւորութիւն մը խրկուի որ կառավարութեան ներկայանալով՝ խնդրած արածագիրը յիշեցնեն. եւ վերոյիշեալ երկու կէտերուն ալ — այսինքն թէ քաղաքներ որ գինի կարենայ պահել, եւ դատաւորն ու աղաները գինեկաճառութիւն մ'ունենան. — անոր մէջ դրուիլ կենդանի խօսքով ալ խնդրեն: «Գործեալ խորհուրդ արկնք, կ'ըսէ տարեգինն, որ երթովի մեծ գլխարարն ձառ եւ բրեզէնգովազ ըլլանք որ իշխնք բրեզէնգովազն սնին ու նորինք (այսինքն թէ նոր մարդիկ ենք) եւ գրվի մէջն բրեզէնգովազն զայս բ. բաւալ դէս եւ այն ժամանակն զօրութեան ասանք ալ պիտիլիլ»:

Որպէս յարակցեալ պարագաներն կրնանք հետեւցնել, արարներէ ի վեր կայսերական արածութեանց հրովարտակի մը խնդիրը կար եւ զխարնիւ պարագանց մէջ — Աս միջոցին է որ (իւր 1724ին) Հռոմէն կը խրկուի Գրաստիւրաւնաւ առաքելական քարոզիչ մը: Այս գրաստական ու գործունեայ անն զաշտապարկցուց թով միայն՝ միտարարանալով ծանօթէ. — որ թերեւս Միտա Թորոսեան վարդապետն ըլլայ. — բայց վիճակն արդունաց մէջ ձոնցուած ու կոչուած մեծամեծագոյն գովաւած անն մըն է կարողու Զ. զիւր: «Եւտանգալն ու հաւատարմիկ հպատակ գեղեցիկ ետուեալաց ու փիլիսոփայութեան, ինչպէս նաեւ աստուածաբանութեան վար-

1 Խորդիցայն կը նշանակէ պրոֆէսոր, գրաստի:
2 Կ'ուզէ բռնել իրենց զէ: Խորհուրդ, հաւաքներէն
Koresma բառն է, որ կը նշանակէ գինեատուն, պաշտօն:

դպպետ», կ'անուանէ. ու քանի մը տարի ետքը Տրատարականած կայսերական արտօնագրին մէջ Պարոնեան (Baron) անունով նշանակուած է Նս առաքելական ոգւով վառուած, ազգասէր, գործունէ այս Եւրոպայ անձը ամենայն զօրութեամբ, ճարտարութեամբն ու ճարտարաբանութեամբը կը ջանայ որ թէ՛ գիւրջաւ ու թէ՛ զլաշտպալով ազատ քաղաքաց կարգը բարձրացնէ: Ջինքը մէյ մը ղիկննա, մէյ մը դերլա, մէյ մը Պաշտպալով, մէյ մը Հէրմանշդաւ կը գտնենք, խոսեցու, գործելու, արտօնութիւններ ընդունելու. մէկ խօքով իւրազգը բարձրացնելու ու երջանիկ ընելու համար: Թէպէտ հաստատուած պաշտօն մը չունի, այսու ամենայնիւ ազգայինք իրեն հաստատուած եկամուտ մը կապած կ'երեւան, ցորափ ժամանակ իրենց համար կը գործէ:

Եւ որովհետեւ ի սկզբանէ — ըստ Նշխարութեանպոյց չայոյ — առաքելական քարոզչին աւելի անբաժան լինելու է կամ թէ ըսենք աւելի ի նպաստ անոնց կ'աշխատի, անոր համար երբ 1726 տարւոյն վերջերը նաեւ Պաշտպալով կու գայ, ազգայինք խորհուրդ կ'ընեն ու մէրքուին կ'որոշեն որ իրեն առաքելոյն թէ թէպէտ յօտար են սիրով իսկ առաքելական աշխատանաց համար վարձք տալու, սակայն բուն ծախքերը թող կրեն անբաժան, որոնք համար ինք այնչափ ատեն ղիկննա կեցեր ու գործեր է: Նահա խորհուրդին եզրակացութիւնը. «... Միտնար վարդապետն (անուն չկայ) էկաւ հօսի պաշտպալովն եւ ուղից ըզը. տարին եկայմուտն եւ ալ ղիկ ըզնոր տարին կ'ելուրն կամ զհախն... եւ մենք այսպէս խորհուրդ արինք ամենեքեանս թէ որ աս չափ ատեն որ էղիլիս պէջը նայ ամպէս էղիլէ մեր խօսքն, որ թէ որ էղիլէ միսնարը պէջը, նայ կեռացոցն սեպն էղիլէ, նայ կեռացոցն ունենան ընցընելու զամենայն կ'ելուրն վարդապետին... Բայց եւ այնպէս շատ մը ատեն խորհելէն ետեւ՝ մէրքուին կը գտնեն, ու կ'որոշեն որ նոր տարիէն ետեւ — այս ինքն 1727 ին սկիզբը — ստակ ժողովն ու խորն տան, միայն թէ ղիկննա երթայ ու 10 կետերուն մէջ ամփոփուած եւ առաքելական արտօնութեանց պատճէնը ձեռք բերելու աշխատի. վասն զի իւրեք չէ թէ միայն իւր աշխատութեան վարձը պիտի հատուցանեն, այլ նաեւ այն 4000 Ֆիորինը զոր կը համարի թէ առանձնաշնորհութեանց 10 կետերն ընդունելու համար հարկաւոր է, կու տան: Կ'աւելցուի նաեւ խորհուրդին մէջ, որ թէ՛ արտօնութեանց հրամանագիրն ըստ ամենայն մասանց չալըղի, սակայն եւ այնպէս ինքը

աշխատի, որ գտնէ քանի մը կէտ գրուի այն առանձնաշնորհութիւններն, զորոնք իրենք առաջարկած են: Նհա խորհուրդին որոշումը. «1727. ապր. 25. խորհուրդ արինք հետ միսնարին վասն ի պաշտպալովն տեղւոյնս սեպն. որն որ կայ գրած ժառնգդ, որն որ տվիլէ մէղիկ միսնարն գրած. որ քալէ եւ աշխատի ու հանէ. եւ ինչոր ըլլայ խարճն նայ ունենանք մէք ի պաշտպալովցիքը վար դնելու այսինքն. ինչունի Դոմմանրին: — Կու բընըրվինք, տարը չի տային զտեղւոյններն նայ ինչպէս որ գրիլէ միսնարն նայ մեր գիտնալինք ըլլայ թէ ինքն պակաս կամ աւելի բան գրվի մէջն»:

Ասոր վրայ լուսութիւն տրեց երկու տարի առանց երեւելի բան մը պատահելու արտօնութեանց պատճէնին նկատմամբ: Սակայն 1729 ին սկիզբները նորին ժողոված կը գտնենք քաղքին առաջնորդներն, որոնք առաքելական վարդապետին հետ խորհուրդացելով կը միաբանին որ քաղքին յառաջագիտութիւնը նկատելով՝ պէտք եղած 150 ոսկին ժողովն եւ սակէ զատ 4000 Ֆիորինն ալ՝ որ հարկաւոր է արտօնագիրը ձեռք բերելու համար: Յիշեալ 150 ոսկին քովքով բերելը՝ 30 հօգույն իբրեւ ամենէն ունեւոր. ներուն վրայ բաժնուեցաւ: Հաւաքման արդիւնքն արդէն անմիջապէս տեսնուեցաւ. վասն զի 150 ոսկւոյն տեղ 159 կարմիր ոսկի տարագրուեցաւ: Տուողներն՝ իրենց ստղիկն համար քաղքէն հարկերն 7½ շահ պիտի ընդունէին: «Խորհուրդ առինք այժմ — կ'ըսէ ժողովն 1729 փետր. 4 ին — հետ վարդապետին միսնարին, վասն մեր քաղաքին բերվելիւս միսնարին, վասն մեր քաղաքին սղակ, որ ըլլայ խարճի քաղքին պիտուականութեան. եւ էր խորհուրդն այս, որ քաղքին ճշտ օսգի. եւ մինք ձըպէցինք Ն. հօգու վրայ, եւ գրէցինք թէ վով ինչ պիտօր տայ. ու գամբուգովագ արինք որ եղաւ ճշտ օսգի ինչ վան. ինչպէս որ ալ արաք կամ այլ վեր կայ գրած. որ է թվոյն բրիտանոս 1727 ին եւ պրեկի 25 ին. թէ այն ժամանակն կասէր միսնարն թէ Դոմմանը պիտայ. եւ ալ շատ չի պիտայ խարճ քանի Դոմման. մամալըք. նայ աւոր գօրայ մինքալ շաղը արինք թէ որ պյղ չափն է նայ, այժմ կ'ըսէ գնդեղագով անեւութն»: Եւ զարկեալ. «Գիտացվի որ խորհուրդ արինք որ քաղքին ըսգակ վասն քաղքին տիրւումսն սեպն. որն որ քաղքիցաւ տուայ օսգի կարմիր 158 այսինքն ճշտ օսգի կարմիր ու գիտացվի որ շահով գրվեցաւ ըսգակն որ տայ քաղքն ըզահըն հարկին է նայայ, որոնք որ ըս-

գական վարչ դրիլին, ու գիտացվի օր վով գրիլէ ըսդական, դրաք վորոնք օր հօս այլ վար կան գրած, ու կարգաւ կու գան այն աղաներուն անուններն, որոնք ստորագրած են յօգնութիւն արտօնութեանց հրամանագրին յաղորդելուն: Քսանտուրը սուղներուն մէջէն կը գտնենք թէ ամենէն շատը (այսինքն 15 ոսկի) տուած է աղաչայ Պետրոս. ուրիշները տուած են 12 ոսկի: Աղաչայ վարդան Խսեղոցի գրած է 10 ոսկի, ուրիշներն 8ական: Ամենէն քիչ, այսինքն երկուքական ոսկի տուած են 4 հոգի, ասոնց վերջինն է «Խաչդոյ աւրամի Կրէրի»:

Մենաս վարդապետը նորէն Վիեննա երթալով՝ աշխուժութեամբն իրերն այնչափի բերաւ, որ ի վիճակի եղաւ կայսերական արտօնութեանց պատճէնին համառօտութիւնը կամ թէ ըսենք առանձնաշնորհութեանց ստուերագրի մը Պաշտպալով քաղքին խրկելու: Այս ըստ ամենայն միասնաց կը պարունակէ իր մէջը այն ամեն առաջնիկուած արտօնութիւնները՝ զորս քաղաքը կը փափաքէր: Վասն զի ստոր մէջ կը շնորհուի. 1. Ար ասկից ետքը Պաշտպալով սեղծ՝ Նշխարեթի կոչուի (կարորտի) Թագուհւոյն անուամբ, թէ այնուհետեւ քաղաքն ալ գործադատարի (provisor) իշխանութեան տակ պիտի չըլլայ. եւ թէ եւ գիպուած որ արքունի կալուածներն օտարի մը ձեռքն անցնելու ըլլան՝ արքունի վերատեսչութիւնն (camara) աշխատի որ այս Հայոց տեղն անկէ ազատ կացուցուի. թէ ուղղափառ հոգաբարձու եւ օգնական քահանաներ ունենայ: 2. Թէ ինչպէս որ մինչեւ այն աստեւ ազատութիւն ունէին վաճառականութիւն ընելու, անանկ ալ այնուհետեւ կը շնորհուի իրենց չէ թէ միայն Դրանսիուանից՝ այլ նաեւ բովանդակ կայսրութեան մէջ իրենց ապրանքներուն վաճառատեղի գտնելու. միայն թէ պատշաճ մաքսը վճարելու են: Եւ որպէս զի առուտութիւն եւ արուեստիւն յառաջանայ, պաշտպանութիւն պիտի գտնեն ինքնակալէն. եւ թէ առ այժմ Դրանսիուանից ընդհանուր կառավարին հովանաւորութեան տակ ըլլան: 3. Թէ քաղաքն պիտի ունենայ քաղաքային խորհրդանոց՝ դատաւարով մը ու 12 առաջականերով: Դատաստանն ըլլուի՝ նախ խորհրդանոցին մէջ, ու թէ որ չկարենան միաբանիլ ու մէջերնին գտնել, այն աստեւ դիմին արքունի վերատեսչութեան: Տնտեսութեան վերաբերեալ բաներու նկատմամբ եղած խնդիրներու մէջ կառավարութեան (gubernium) գիմեն: Վերջապէս թէ որովհետեւ հայ Ժողովուրդն աւելի վաճառականութեան ետեւէն ըլլալով՝ դատաստաններուն ճամբաները չի գիտեր, անոր համար ուղղափառ քարտուղար մ'ունենայ: Երբ որ պատժական բան մը շահողի վրէժն օգտաւոր երկու օգնականներու օգնութեամբ (ASSISTANT) կուրի, ու անոնց հետ խորհրդակցելով՝ դատաստանը կարուի. թէ որ չեն կրնար միաբանիլ, դատաստանը՝ վերին ատենին (tabula) կամ կառավարին առջեւը դրուի. խնդիրը կրնայ նաեւ կայսեր առջեւը տարուիլ ու իրեն բողոքուիլ: Ամբաստանողն՝ ամբաստանելոյն ընտելութեան տեղն երթալու է:

Ահա տրուելի արտօնութեանց համառօտ բովանդակութեան բուն օրինակը, զոր հաւանաւ կանազոյնս ինք միտինարը գրած է: Հայերէն ուրոյն լեզուէն ալ այնպէս կարծել կու տայ:

«Չէիրք մասն առաջագրեալ ինքրբովանոց հայոց ի պաշխարիս:

«Առ ք. շնորհմբ որ հայք սրպօթ՝ նստին եւ ունենան կարողութիւն միաւորելու զայլս ցրուեալ, զարու զկերպացիք. եւ այսուհետեւ կոչեսցի եղիսաբեկոց քաղաքն, մասն անուան թագուհւոն. եւ տեղս այս ոչ լինի ի ներքոյ իշխանութեան բրովիզորին. եւ ի պաշխարի սօմփիսմէ այժմ եւ միշտ կոչեսցի բաժանեալ. եւ թէ ժամանակով պատահէ որ այս սօմփիսուռը թէ տարիով կամ օգկալ կերպիլ մարդու ձեքը գար, արաւորութիւն եւ որպիս կարելի է գըմարան շանք անէ որ այս հայոց կաղաքաքաղքն եղիսաբեկաբօրին զատէ ու բաժանէ, եւ այս տեղն օգկալ ֆիլդալչի գէտին տայ. ունենայն եւս հայք զհոգաբարձու քահանայք եւ գարելանք ուղղափառք զորս սիրեն»:

«Առ ք. որպէս մինչեւ ցայժմ սյօպօտ եղաւ իրենց պաղրկանութիւն, այսուհետեւ ալ կի թողունք թէ ապրանք եւ փեշայի գործք ոչ միայն առտեալն նաեւ բովանդակ կայսերական երկիրք ծախեն՝ վճառելով զտառնան. եւ օգկալ անկարիպ կամ եօյէ դուս խաղճ չունենան քաշելու. նայ եւ վասն ավելցընելու իրենց առուտութն եւ փեշան պի տանք իրականաբար իշխանութիւնն եւ փրօղէքձիայ. այժմ եւս հաղաւտ բրօղէքձիայ պի օւնէնան կենդեալ օգոմնտիրեն»:

«Առ ք. նոյն միտանութիւնն ունենայ զեր գընաճին պիւրօթով եւ Ժր Ժերօք, իրենց մէջէն ընտրեալք եկեղեցականօք հանդէքձ. նայ եւ ա. գիտուն շօթար այն կերպիլ. որ տալիկէքը առաջ գընաճին դիմաց գան, ուր եթէ ոչ կարենայ կատարիլ տալին, էրթան գըմարային ժօտ. ի վերայ էգոնօթական իրի եւ թէ ի վերայ ինչեւ-

1. Այսինքն՝ ազատութեամբ, համաբանաւ:

իցէ երթան կուպէնուսին: Եւ քանզի այս ժո-
ղովուրդն ծախսի էտեւանց կու քայէ, չի գիտէր
կատարեալ զգաստաստանին եօլը, պարտ է բռնէ
ա. ուղարկաւ Նոթար: Եւ երբ գրիմիտը բան պա-
տահի գցիցի՝ վարմէկիպէն՝ ձէնէ ք. առէսօր
եւ նոցայ հետ զդատաստանը կարմն, եւ թէ ոչ
թապուլան կամ՝ կուպէնուսին մօտ ունեցի
աբէլաձիոյ, երբ տափէ լինի, տափիձին նրթայ
տուչմանին մուխն:»

Բայց որովհետեւ առաքելոյն ձիւննա եր-
թանքն ետեւ նորանոր քաներ ալ գտան քաղա-
քացիք արտօնութեանց պատճէի մէջ՝ դուռերի,
անոր համար գրեցին իրեն որ առանձնաշորհու-
թեանց մէջ անպատճառ գնել տայ նաեւ գինի
ծախելու իրաւունքը՝ զոր իրենց գնել կուպէն
133 ֆիորինով: Ասէ զատ կը խնդրեն իրեն որ
նաեւ քաղքին շրջակայքն եղած դաշաք գրուի
անոր մէջ: Սակայն իրեն տյնպէս գիրաւ չէին
կրնար յաջողել՝ ինչպէս որ Հայք կը փախաբէին:

Ասոր վրայ նորէն խորհուրդ գումարուեցաւ,
եւ որովհետեւ գնեկվաճագութեան իրաւունքը՝

¹ Varmegye հուպարերէն բառ է եւ կը նշանակէ
գ. տեւաւաւ:

տէրութիւնն այն գնով տարու միտեալ չէր, ինչ-
պէս որ Հայք կուպէն, անոր համար որոշեցին
որ գինն որչափ ըլլայ թող ըլլայ՝ կը գնեն. եւ
133 ֆիորինի տեղ տուին 350 ֆիորին, այնչափ
որչափ Սէնարէ վերափառուն խնդրած էր: —
Ահաւասիկ աս խնդիրներուն վրայք եղած խոր-
հուրդներն ու որոշումները:

«1730 հոկտ. 11. խորհուրդ էրաւ գը-
նածին տունը, որ գրվի թուղթ միտնարին վաճաճ
տիրութեան սեպն, որ գիր գրվի ճէֆի կուպէն
գրութեան տաքշան որ պիտօր գրվի տիրութեան
մէջ քաղքինը . . . ու գրել տայ գրութեան հս
զգաշը որ կցվի գրէշունէն, որ հօն ալ շատ
դաքշայով պաղար շանինք հեա սէնարէին ու
գրիկինը որ զգաշուն ալ թէզ պաղարի գրել
տայ, որ տնըր գրվի նոր տարուն որ գիտացիկ:»
2օրս շաբաթ ետքն, այսինքն Նոյ. 17ին. «Խոր-
հուրդ էրաւ վաճա գրութեան սեպն. որ քանի
ըլլայ նայ արնրվի սէնարէն եւ դուրաքցինք ա
տվաւ 350 զովթով:» Սակայն — ինչպէս ետ-
քէն պիտի տեսնենք — տէրութիւնը հաւանու-
թիւնը չտուաւ այս վաճառման. աս կերպ ահա-
ջարկութիւնն ընդունիլ չուզեց ու ըստ հետեւ-
որդի հաստատեց ալ գնումը: ԵՈՒՉ. ԱՆՅՅԻ

Յ Ե Ա Ռ Օ Ս Ե Կ Ա Ն

Մ Ե Ն Ր Ը Ն Կ Ե Լ Զ Ո Ւ Թ Ի Ե Ն Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն՝

Ս'ի նախընթաց հետազոտութիւնք ցուցուցին թէ ԼՂմիտծնի աւետարանն 989ին
գրեալ հայկական ձեռագիր մըն է փղոսկրեայ կողերով ու սկիզբն ու վերջը մանրանկար-
ներով. եւ ասոնց նկարապիւնն աչքի առջեւ ունենալով տեսաք՝ թէ Գ. դարու տաճկին
կիտուն առաքինական արուեստին արտադրութիւնն էն կողերը, իսկ մանրանկարը՝ նոյն ժա-
մանակի՝ ասորի արուեստին: Ենչուշտ միտ դրուեցաւ որ երբ նկարաց կրած գրողներն
իրարու հետ կը համեմատէինք՝ ամենեւին չխօսեցանք հայկական արուեստին՝ բայց միայն
հայերէն աւետարանին զարդուց եւ եղբարդարութեց մասին, եւ չփորձեցինք բաժնիլ այն
խնդիրը թէ արդեօք արդէնսօգիտական այն առարկայք՝ որոնց վրայ խօսեցանք, չէն կրնար
հնագոյն օրինակաց վրայէն՝ 989ին ի Հայս ընդօրինակուած ըլլալ: Հայսմ՝ մասին մեր
բաղձացած արդիւնքն ձեռք կը ձգենք, եթէ արուեստին Ե. դարուն ի Հայս ինչ վիճակ
ունենալուն վրայ ամբարի մը ձգենք:

Փղոսկրեայ տախտակաց նկատմամբ խնդիրը դիւրաւ կ'որոշուի, վասն զի Հայք եր-
բեք արձանագործութիւն (plastique) գործածած չեն այն եղանակաւ, որ զիւրեք առաւ
ընէր յառաջ բերելու լայն փորագրութիւններն, որոնց վրայ խօսք եղաւ: Ինչեւ իշխու-

¹ «Քրիմիտիւն Աւետարան», նոյն գրքմաննորէն գրող՝ որ ցնկեպուլ մարի աչք լուսաւ Միտնարնիւնիւնս լուա-
րանէն, մի մասն զիւրեք թարգմանութեամբ. (միտ. «Հանդէս Աւս», 1891, Թ. 4. Ե. 7.) այսօր հետաճն նոյն
գրող վերջն գրեալն է: